Vekov Károly

A keresztény egyházszerzés kezdetei Erdélyben

A magyar államiság és a magyarság keresztény hitre térésének 1000. évfordulója méltó alkalom nem csupán Szent István király szellemi nagyságának megünneplésére, hanem egyben annak az átfogó, számos és mélyreható következménnyel járó politikának a méltatására, amely lehetővé tette történelmünk egyik legfontosabb döntésének a meghozatalát. Megmaradásunk a történelem színpadán a helyét változtató magyarság végleges európai beilleszkedésének köszönhető. A kereszténység felvétele és az európai intézmények beépítése a magyar társadalom fejlődésébe tették lehetővé, hogy elkerüljük számos sztyeppe népsorsát és végérvényesen eltűnjünk a történelem süllyesztőjében, miként a hunok, az avarok, a besenyők vagy a kunok.

Közép-európai beilleszkedésünk döntő tényezője, egyben befogadásunk előfeltétele nem csupán politikai és főleg katonai jelenlétünk volt, hanem a kereszténység felvétele. Ez volt a politikai elismerés, az európai jogállás garanciája, melynek kifejeződése a koronaküldés és a királyi cím használatának elismerése volt.

Mindezekon túl, a magyarság áttérése a Róma nevével fémjelzett keresztény hitre egyben egy sajátos erkölcsi normarendszer elfogadását jelentette, csatlakozást egy olyan kultúrkörhöz, amely ezer éve megmaradásunk egyik legfőbb garanciája.

A Szent István által alapított – később tovább gyarapodó – püspökségek voltak az európai civilizáció gócai, szellemi életünk elismert központjai ezer éven át. Ilyen vonatkozásban szerepüket évtizedeken át elhallgatták, elvitták, semmibe vették majd öt évtizeden át. Györffy György korszakos monográfiája után az irányváltást és új korszakot megnyitó „Szent István és kora” című 1988-as tanulmánykötet jelentette.

Erdélyben az egyház- és ezen belül a katolikus egyháztörténeti kutatásokat érzékenyen érintette az egész kisebbségi létünkre kiható 1918-as impériumváltás, annál is inkább, mert Erdély vonatkozásában a pozitivistá magyar történeti iskolának nem sikerült megvalósítania egy a kor tudományos színvonalának megfelelő átfogó monográfiát az erdélyi egyházmegyről. Sem Beke Antal torzóban maradt műve, sem Vorbüchner Antal rövid erdélyi egyháztörténeti vázlata nem pótolhatták az elsikkadt erdélyi egyháztörténetet. A második világháborút követő rendszerváltás, amely számos vonatkozásban egyenes folytatása volt az előző korszaknak, kommunista egyházellenességével nem csak hogy meghatározta kisebbségi sorsunkat és főleg gazdasági helyzetünket, de rendkívüli módon beszűkítette szellemi mozgásterünket. Az egyháztörténeti kutatások visszaszorultak és elmaradtak még a magyarországiakhoz képest is.

Az eltelt évtizedek és az utóbbi évek magyarországi egyháztörténeti kutatási eredményei nem csupán a tárgyi ismeretek érzékeny bővülését eredményezték, hanem számos kérdésben az elért eredményekkel, az újonnan megfogalmazott kérdésekkel új távlatokat nyitottak és mind újabbakat vetettek fel a jövő egyháztörténetészeinek. Ezek az eredmények és az egyháztörténeti kérdések újszerű felvetése régi, szinte dogmává merevült értékítéletek felülbírálását eredményezték.

A főleg, de nem csak módszertani megközelítésekből következő eredmények az erdélyi egyháztörténet számára is új távlatokat nyitottak. Gondolunk itt a honfoglalás után épült földvárak kronológiai behatárolására, a vármegyerendszer kialakulásának, illetve ezek és az

egyházi intézmények közötti szoros összefüggés tisztázására, a magyar katolicizmus kezdeteinek jóval korábbi adatolására, magának a katolikus egyházszervezetnek kánonjogi megalapozású kérdéskörének a felvetésére, a Szent István-i püspökségek kialakulási folyamatának pontosítására vagy az Anonymus művét illető kritikai észrevételek és módszertani megfontolások erőteljesebb hangsúlyozására.

Az elmúlt évtizedek történeti-, ám ugyanakkor az egyháztörténeti kutatásait is jelentősen befolyásolta az a szomorú tény, hogy a két világháború közötti nagy magyar tudósgeneráció számos jelentős képviselőjének eredményei nem váltak közkinccsé, hanem áldozatául estek a háború utáni évtizedek osztályharcos cenzúrájának.

Tekintettel tanulmányunk tárgyára külön is utalnánk az erdélyi vonatkozású gazdag és rendkívül jelentős – nem csupán a történeti, hanem egyúttal a földrajztudományi – eredményekre is. Ma már elképzelhetetlen Cholnoky Jenő, Princz Gyula, Rónai András vagy Teleki Pál vonatkozó műveinek ismerete nélkül Erdély történetével foglalkozni. Így, például, éppen témánk vonatkozásában nem lehet eltekinteni a földrajzi kamrák elméletétől, amely megérteti velünk mind a Kárpát–medence tagoltságát, ám ugyanakkor egységes jellegét, mind pedig az Erdélyi–medence sajátos jellegét a nagy egész keretében. Nem hallgathatjuk el, azt a több évtizedes tiltást, amely tabuként kezelte az erdélyi témákat, beleértve az egyháztörténeti vonatkozásúakat is. Az Erdéllyel kapcsolatos történeti témák, bármely korszakról volt is szó, talán a művelődéstörténetet és a közös múltat kivéve, eleve politikai kérdésnek minősültek, tiltottak voltak és előítéletesek, ami eleve csakis egy torz, tendenciózus és hamis megközelítést tettek lehetővé, amelynek fő jellemzője leggyakrabban a magyarság múltbeli szerepének elhallgatása volt.

Jelen tanulmányunkban a rendkívül szerteágazó, nagy bizonyító apparátust igénylő kérdéskörnek csupán néhány vetületét kívánjuk nagy vonalakban bemutatni. Egyúttal le szeretnénk szögezni, hogy a továbbiakban az Erdély fogalom alatt azt a területet értjük, amelyet a magyarság Kárpát–medencei megtelepedésétől kezdve századunk elejéig ekként neveztek, azaz a Kárpátok által közrefogott területet, amelyet Belső–Erdélynek is neveznek újabban.

Ma már köztudott, hogy a honfoglalás folyamatában Erdély egy rendkívül fontos stáció volt, hiszen erre haladt a magyarság egyik fő útvonala a Kárpát–medence belseje felé. A szakirodalomban ugyan számos elképzelés terjedt el a honfoglaló magyarok terveiről, azonban pillanatra sem kétséges, hogy elődeink már a honfoglalást megelőzően ismerték a Kárpát–medencét és tudták, hogy itt mire számíthatnak. Éppen ezért nem tartjuk valószínűnek, hogy a honfoglaló törzsek valamennyi tagja, azaz mindenki tovább ment volna Erdélyből, ki a magyar rónára. Már csak azért sem, mert a szakirodalom egyetért abban, hogy a magyarság a völgyekben telepedett meg elsősorban, hogy kedvelte a mezőségi, számára eléggé ismert tájat. Márpedig, ha kedvére való volt, éppen mindenki csak nem ment már innen tovább. De nem mehetett el mindenki már csak stratégiai okokból sem, hiszen a megfelelő biztosításról sem volt szabad megfeledkezni. A híresen jól hadakozó magyarok, akik utóbb oly jól meg tudták szervezni hadjárataikat, nem hagyhatták védtelen a hátukat, azaz szállásterületük keleti határait. Ezt a feladatot, pedig, valaki/valakik el kellett lássák. Annál is inkább, mert a későbbi évszázadokban is kelet felől szakadt Erdélyre a besenyő, a kun és más népek támadása.

A honfoglalók nem hagyhatták védelem nélkül Erdélyt. Nem, már csak azért sem, mert sajátos érdekük is fűződött az erdélyi–medence birtoklásához. Ez a sajátos, ám létfontosságú ok Erdély gazdagsága volt nemesfémekben – aranyban, ezüstben – és, ami az állattartó magyarok számára még fontosabb volt, sóban. Németország és Lengyelország sóbányáitól eltekintve, Európának ebben a felében csak Erdélyben található só, méghozzá óriási mennyiségben. Miért

hagyták volna megszállatlan, miért adták volna fel a magyarok ezt a területet, ahol a létfenntartásukhoz – az állattartáshoz – elengedhetetlenül szükséges egyik legfontosabb elem állt bőven rendelkezésre. Nem véletlen, hogy – a források tanúsága szerint – Erdély déli részét a honfoglalás előtt a bolgárok tartották kezükben. Az ő uralmukat, miként másokét is a Kárpát-medencében, a magyarok a honfoglaláskor vagy röviddel azután felszámolták. Hiszen nem állt érdekükben lemondani Erdélyről vagy feladni azt, veszélyeztetve az itteni altalajkincsek – elsősorban a sólelőhelyek – feletti uralmukat. Nyugat-európai kalandozásaik során az arany és az ezüst tárgyak, illetve a pénzváltás jelentették számukra a legnagyobb vonzerőt és nem a só, amiből volt Erdélyben elég.

A magyarok honfoglaláskori szerepéről egyesek a nemegyszer esetleges, elégtelen, hiányos, de nem ritkán elhallgatott régészeti források alapján egy torz és hamis képet festettek. Holott a hosszú ideig viszonylag ritka erdélyi honfoglaláskori régészeti adatok inkább jelzésszerűek voltak, mintsem trendet, fejlődési irányt jelzők.

Így is megállapítható, hogy a magyarság foltszerűen szállta meg Erdélyt, elsősorban az erdélyi-medence nyugati részét, leginkább a főbb „közlekedési csomópontokat”, góccokat, általuk stratégiai szempontból jelentősnek vélt helyeket, helyőrséget tartva ott. De ezek között és az ő védelmük alatt ott kellett legyenek a többiek is, a már megtelepedettek és a megtelepedők, akik a gyér szláv esetleg avar vagy más szórvány lakossággal együtt élték a mindennapi életet. Erdélynek ez a hálószerű megszállása lehetővé tette a megtelepedő és megtelepedni szándékozó magyarság újabb és újabb hullámainak az idejöttét a kalandozások jó félévszázada idején, de az után is.

Erdély ilyen birtoklása azért is valószínű, mert – a besenyő és kun betöréseken kívül – nem ismerünk egyetlen olyan történeti forrást sem, amely arról tanúskodna, hogy valaki, valamely politikai alakulat ténylegesen veszélyeztette volna a magyarság erdélyi uralmát vagy el akarta volna orozni tőle ezt a tartományt.

Nem is lett volna ez könnyű, ha meg is próbálta volna valaki. Ugyanis a magyarság még hosszú ideig megőrizte sztyeppei szemléletmódját és aszerint rendezkedett be a védelemre. A lakott területeket óriási – akkor még létező – erdőségek választották/szigetelték el az esetleges ellenségtől és főleg többnapos járóföld, amely már idejében lehetővé tette a felkészülést a védekezésre. Ehhez csatlakozott az a sajátos, magyarnak is nevezhető, ámbár általuk is átvett védelmi rendszer, amelyet gyepe néven ismerünk és amelyet örök, figyelők állandó szolgálata tett hatékonyá.

Ez a sejtszerű megtelepedési, ám ugyanakkor birtoklásforma, ha nem is tette lehetővé – már csak a magyarság létszáma miatt sem – az egész erdélyi medence belakását (amiként Magyarország többi részéét sem), egyet mindenképpen biztosított: az állandó és folyamatos birtoklást és főleg a biztonságot, Erdély biztonságát. Ennek eredményeként a folyamatosan szaporodó lakosság, nem kis mértékben a nyugaton elszenvedett nagyobb vereségek nyomán (Lech mezei, arkadiupoliszi csata), mind nagyobb arányban kezdett végleg, de legalábbis huzamos időre le- és megtelepedni. Az életmódváltás számos szervezési, egyben társadalmi kérdést vetett fel a kisközösségek szintjén, melyeknek megoldása kötelező módon igényelte egy olyan vallás felvételét, amelynek az egyistenhittel egyetemben biztosítania kellett egy megtelepedett nép számára a megfelelő nagy-szervezési keretet, azaz az államiságot. Ezt a feladatot egy alapkérdés megválaszolásával lehetett csak kimozdítani abból a köztes helyzetből, amelynek alanya lett a félnomádnak minősülő magyarság, de amelyek mind nagyobb tömegei hagytak fel a külföldi portyázásokkal és váltottak fokozatosan életformát, megtelepedve új hazájukban. A kérdés az akkoriak számára egyértelmű volt.

A magyarok bejövetelkor átfogó, intézményesült kereszténységről nem beszélhetünk a Kárpát-medencében. A X. század első felét kitöltő kalandozások kora közvetlenül és ténylegesen nem segíthette elő a magyarság áttérését a kereszténységre. Maga a kérdés hosszú ideig csak lappangott és csak jó sokára fogalmazódott meg ténylegesen. Addig, azonban, valószínű, hogy csak egy volt a számos próbálkozás közül, melynek segítségével a magyarság véglegessé, optimálissá akarta tenni Kárpát–medencei tartózkodását.

Esetlegesen a magyarság egyes helyi szláv vagy frank uralom alatti népcsoportok, Nyugat-Európából hozott foglyok, illetve a kalandozások során szerzett élményekből és nagyon ritkán egy–egy kószá hittérítő révén szerezhettek tudomást a kereszténységről, persze, akkor is a maguk módján.

A számunkra ma még mindig ismeretlen Kárpát-medencei törzsi elhelyezkedés/szállásterület egyik természetes következménye volt, hogy a X. század közepe felé, a Bizánchoz közelebb megtelepedett törzsek egyes vezető tisztségviselői tájékozódni próbálnak a kor egyik világ-hatalmának vallása iránt. A modell kecsegtető volt és Bizánc sem idegenkedett attól, hogy közvetve így édesgesse magához Európa egyik legveszélyesebb népét és ekként biztosítsa a maga számára a magyarok többnyire pénzért megszerezhető támogatását, de legalábbis békességes viszonyulását.

Így kerül sor 948 táján Bulcsú horka Bizánci látogatására, aki Árpád dédunokájával, Termacsuval élvezhette VII. Konstantin császár vendéglátását. A kor híres magyar hadvezéreként számon tartott Bulcsút – az augsburgi csatában Lélel és Súrral együtt elfogják és felakasztják – VII. Konstantin megkeresztelte és a patríciusi címet adományozta neki. Ez, azonban, nem akadályozta meg Bulcsút, hogy továbbra is részt vegyen a nyugati keresztények elleni hadjáratokban. Azaz nem zavartatta különösebben magát és valószínű, hogy nem a kereszténység, hanem inkább annak politikai vonzata hajtotta őt Bizáncba.

Nem sokkal később a gyula tisztséget viselő törzsfő, akit ilyen néven is nevezünk, akinek szállásterülete Erdélyben volt szintén ellátogatott Bizáncba 952–953 körül, ahol ő is megkeresztelkedett és megkapta a patríciusi címet. Az ő esetében biztosan tudjuk, hogy bevált a bizánciak számítása, de tegyük hozzá, hogy valamiként az övé is, ugyanis a krónikaíró beszámol arról, hogy Gyula soha többé nem támadta meg Bizáncot. Hogy miért érte meg Gyulának ez a párizsihoz hasonló bizánci mise, csak sejtethetjük. Talán ő komolyabban viszonyult a kereszténységhez, vagy akár a keresztényekhez, ámbar a korban nem a békesség volt az uralkodók fő tulajdonsága mégha keresztények voltak is. Tény, hogy Gyula útjának egyik nagy sikere az volt, hogy Bizáncból magával hozhatott egy olyan szerzetest, aki a magyarországi keresztények püspökének szántak, amint az nevéből is kiderül (Hierotheos Turкия püspöke). Bővebbet erről az első magyarországi püspökről nem tudunk, sem tevékenységéről. Gyula békés viszonyulásából arra következtethetünk, hogy jó hatással volt a magyarok második legjelentősebb tisztségét betöltő Gyulára. Nem kizárt, hogy Saroltot magát is megkereszteltette Gyula. Az sem véletlen, talán, hogy egy kortárs feljegyezte a vallási kérdésekben cseppet sem következetes Géza nagyfejedelem feleségéről, azaz Saroltról, hogy az ő „vezetése alatt megkezdődött a kereszténység (Magyarországon)”. Más kérdés, hogy milyen is volt a Sarolt által terjesztett vallás. Ez, ugyanis, a korabeli viszonyokra utalhat, ha nem éppen a Sarolt által képviselt erdélyi eredetű kereszténységet minősíti, amit ugyanaz a kortárs nyugat-európai szerzetes ekként jellemzett: „pogánysággal vegyült a megfertőzött vallás, és rosszabb kezdett lenni a barbárságnál”. Ugyan a nagy egyházszakadás csak 1054-ben következett be Róma és Bizánc között és majd csak jóval azután osztotta egyértelműen két táborra a keresztényeket, jól tudjuk, hogy főleg liturgiai és nyelvi különbségek már jóval korábban is léteztek az egykori római birodalom két központja között. Nem kizárt, hogy

forrásunk esetleg a bizánci rítus eltérései miatt nyilatkozott úgy ahogyan a Sarolt által képviselt kereszténységről és akkor – ha mégoly általánosban is – ez egy rendkívül fontos utalás az Erdélyben a X. század második felében létező keresztény vallás milyenségére.

Nincs kizárva, hogy nem Géza, hanem már apja, Taksony nagyfejedelem tudatosan fonta szorosabbra a családi kapcsolatokat az erdélyben székelő Gyulával. Ugyanis Géza és Sarolt házassága időben nagyon közeli Taksony /?/ próbálkozásához, aki – ki tudja miért – Rómához fordult kérésével. 963-ban XI. János pápa Zacheus püspököt felszenteli, hogy menjen el a magyarok közé ígét hirdetni. Küldetését, azonban, nem tudja teljesíteni, mert Nagy Ottó császár megakadályozza végcélja elérésében.

Kétségtelen, hogy e próbálkozások hol az egyik, hol a másik egyházi központban jelzik a szándékot, a próbálkozást, amiként fény derül hatásfokára is. Részeredményekről van szó, részleges térítésről, de nem átfogó, országos döntésről. A magyarság törzsi tagolódása és a főfejedelem hatalmának korlátozottsága semmiképpen sem tette volna lehetővé – a feladat nehézségéről most ne is beszélve – az egész ország megtérítését.

Ezen túlmenően, volt, azonban, egy másik akadály is a kereszténység terjesztésének és ez a magyarság, azaz Magyarország rendezetlen viszonya volt Európával, és elsősorban a kor európai nagyhatalmával, a német császársággal.

A végkifejletet az augsburgi vereséghez mérhető Bizánctól elszenvedett arkadiupoliszi vereség pecsételte meg, mely után a két nagyhatalom, a két császár szövetséget köt egymással és ennek biztosítékaul eljegyzik egymással gyermekeiket. A veszély Magyarország számára egyértelmű volt, hiszen a két birodalom összeroppanthatta volna. Elkerülhetetlen volt a döntő lépés, amelyet az új magyar fejedelem, Géza vállalt is, követeket küldött a német császárhoz Quedlinburgba és kezdeményezi a kapcsolatfelvételt, majd pedig a kapcsolatok szorosabbra vonását. Ennek rövidesen meglátszik az eredménye. Megindul Magyarország felé a hittérítők sora. Az ő tevékenységük Géza kereszténybarát uralkodása alatt előkészíti a talajt az átfogó egyházszervezéshez, amelyhez – a kor hatalmi viszonyainak megfelelően – nem elég a pápa jóváhagyása, hanem szükséges ehhez, a császár beleegyezése is. Quedlinburg után Géza megkeresztelkedett, 975 körül született fiát tudatos keresztény nevelésben részesíti, amihez anyja is hozzájárult és Thietmar kortárs feljegyzése szerint egy püspök volt az udvarában, mi több István uralkodása elején hal meg a feltehetően már Géza idején működő Domokos esztergomi érsek.

Géza nagyfejedelem halála után, noha Géza kijelölte utódjául Istvánt, Koppány – a szeniorátus elve alapján – igényt tartott a nagyfejedelmi címre, nemkülönben Géza feleségére, Saroltra is. A bajor uralkodóházzal kialakított rokon kapcsolat, Gizella kezének köszönhetően biztosította azoknak a német lovagoknak katonai támogatását. A német lovagok hathatós támogatásával Istvánnak sikerül legyőznie Koppányt, akit Vecelin, az egyik német lovag a harcmezőn megöl. A Koppány elleni harc a fejedelmi törzsön belül folytatott hatalmi harc volt. Kézai Simon krónikájából tudjuk, hogy Koppány testét négybe vágták és ezeket a részeket Esztergom, Veszprém, Győr kapujára tétette ki István, míg a negyedik részt Erdélybe küldte. A három említett város Istvánt uralta, s az Erdélybe küldött negyedik rész szintén elsősorban ugyanezt kívánta jelezni, hogy közvetve Erdély is István hatalmi udvarába tartozik. Nyilván, hogy az üzenet többsíkú volt és jelezni kívánta azt is, hogy ez lesz mindazoknak a sorsa, akik nem engedelmeskednek a király akaratának. Ez a királyi akarat nem csupán a lázadóknak szólt, hanem azoknak is, akik eltérnének politikai vonalvezetésétől, beleértve a kereszténység meggyökereztetésének politikáját. Amint azt helyesen megállapította az egyik történész Géza Koppányon aratott győzelme – esetleg Koppány egykori szállásterületének,

Somogy tizedének átengedése Pannonhalmának – lehetett az a jelzés a pápai udvar fele, no, meg még három évi ténykedés, melynek eredményeként megkezdődik az egyes egyházmegyéek kialakítása, ugyanakkor István megkapja a királyi cím mellé a koronát és a lándzsát. E hatalmi, egyben királyi jelvények birtokában István nyugodtan megkezdhetette ill. folytathatta a törzsi államok alávetését, egyben a keresztény vallás terjesztését és elfogadtatást minden egyes törzs szállásterületén. István megkoronázása 1000 dec. 25-én vagy 1001 január elsején egy új korszakot nyitott meg nem csupán az egykori Vajk uralkodásában, hanem a magyar nép történetében is. István hosszú uralkodása során még számos esemény kellett öregbítse hírét és eltökéltségét a hit terjesztésére.

Ámbátor egyesek előszeretettel vonultatják Erdélyben észak–déli irányban a Gyula törzsét vagy pedig Erdélyből ki, majd be az idősebb Gyulát, megállapíthatjuk, hogy ő bizony Erdélyben székelt, s csak ha kellett, mozdult ki onnan, különben nem. István törzsi államokat felszámoló politikájának következő alanya, unokaöccse, a legfiatalabb Gyula volt. Ugyan a kortárs források bűnösnek kiáltják ki és keresztényellenességet is terjesztenek róla, valójában az Erdély szó melletti regnum, a.m. királyság szócska mondja el a legtöbbet a konfliktus okáról. Külön uralmi rendszert képviselt az Erdélyben székelő Gyula és István Ország-egyesítő/országegységesítő politikájával ez nem fért meg. Nem kizárt, hogy a Sarolt képviselte kereszténység minőségileg nem javult, ellenkezőleg, még „barbárabb lett”. Ez semmiképpen sem öregbíthette István hírét, főleg Rómában. Sőt, veszélyeztette az addig létező legfeljebb 1–2 püspökség sorsát és az egész előre kitervelt egyházszervezetet.

Kétségtelen, hogy ifjabb Gyulának nem annyira „bűnei” voltak, mint inkább eltérő felfogása a saját és István szerepéről. Míg ő az addigi különálló törzsi szállásterületet állandósította volna, István a német mintájú egységes államot szerette volna megvalósítani. Ifjabb Gyulának inkább az volt a hibája, hogy másmilyen volt, mint amilyennek István szerette volna. Talán ezért sem jutott Koppány sorsára és talán ezért vitette ki a király Erdélyből, miután legyőzte 1003-ban, ám ugyanakkor kellő tisztelettel bánt vele. Ez magyarázná meg azt is, hogy miután a lengyelekhez fut Gyula, István utána küldi feleségét. Rokoni kapcsolatok ezek, amiként rokoni viszony kell legyen Gyula és a lengyel király között is, nemhiába fogadja be utóbbi Gyulát és bízza rá egy vár igazgatását.

A gyulákhoz hasonlóan próbáltak egyes történészek helyet szorítani egy István király egy Keán nevű ellenfelének is, aki a bolgárok és a szlávok vezére lett volna. Voltak ugyan akik a bolgárok kagánját látták benne, aki ellen – kivételesen – István külföldön háborúzott volna. Megint mások azért költöztették a Gyulákat Észak–Erdélybe, hogy maradjon helye Dél–Erdélyben Keánnak. Hogy mindez ellentmondott a logikának, keveseket érdekelt, inkább tovább folytatták a sakkjátékot korai történelmünk e szereplőivel.

Véleményünk szerint a Gyulák valamelyikétől vagy mindnyájuktól nehéz lenne elvitatni Gyulafehérvárt. Viszont, mint tudjuk, régészetileg cseppet sem vitás a bolgárok dél–erdélyi jelenléte. Hogyan hidalható át ez az „összeférhetetlenség”? Nagyon egyszerűen. Ha szét-nézünk Hunyad megyében, Déva, illetve Németi mellett ömlik be a Kaján patak a Marosba. Több település is e nevet viseli. Az említett pata völgyén keresztül a fehér Körös völgyébe lehet átjutni. Maga a vidék eléggé kies és valóban nehéz terepnek minősül, amint azt a források is említik. Itt lehetett talán a Keánnak nevezett személy törzsterülete, amiként a Marostól délre, szerepel a krónikák egy másik szereplőjének a neve helynévi formában, Kalán nevében. Nem messze található az a Nándor nevű falu, amely mint tudjuk, a bolgárok régi magyar nevét őrizte meg napjainkig. Tény, hogy Keán Hunyad megyei elhelyezése, talán a legjobban megfelel a források szabta feltételeknek. Keán mindenképpen magyar személy kell legyen, mint annyi más, csak alattvalói voltak szlávok és bolgárok.

Keán, de Gyula területének kisajátítása mögött meghúzódhat egy másik ok is, nevezetesen az a vád, amelyet Ajtony ellen hoztak fel, hogy megállította a királyt illető sószállítmányokat. Nem kizárt, hogy a Maros-völgyi sószállítás volt az egyik fő célja István katonai akcióinak. Nyilván, hogy a só biztosítása újabb eszköz volt István kezében főhatalmának biztosítására.

A történészek valamennyien egyetértenek abban, hogy a hagyomány szerinti tíz Szent-István-i püspökség egyike kétségtelenül az erdélyi. Ennek alapítására csakis Gyula legyőzése és eltávolítása után kerülhetett sor, azaz 1003-mal kezdődően, egyesek szerint 1009-ben. A határozatlanság nyilvánvaló, ugyanis a terminus post quem az ismert /1003/, viszont a terminus ante quem az nem. Erdély jelentősége gazdasági szempontból, nemkülönben Szent István hadjáratának rációjából következően, Erdély egyházügyeit is rendezni kellett viszonylag gyorsan. Valószínű, hogy ezért kerülhetett be a püspökalapítások első nagyobb hullámába, együtt Péccsel. Ismerve Erdély forrásadottságait és írott forrásai pusztulásának számos dátumát nagyon pontosan, nemkülönben más püspökségek történetét, nem kell csodálkoznunk azon, hogy nem őrződött meg a püspökség alapítólevele és azt sem tudjuk, ki volt a pápai megbízott, akinek a jelenlétében sor került a püspökség hivatalos megalapítására.

A püspökség eredetére, de nem az itineráns, Karácsonyi János által elképzelt, északról délre, Kolozsvárról Gyulafehérvárra költöző püspökségre, hanem a Hierotheosz-féle térítőpüspökségre utalhat egyházmegyénk neve. Eltérően, ugyanis, az összes többi Szent-István-i alapítású püspökségtől, amelyek városnevekből képződtek, a mi püspökségünk egy régió nevét jeleníti meg, az erdőtúli országot. Hogy valóban barát, azaz szerzetes volt-e az első erdélyi püspök, ha ugyan akkori és nem későbbi a bihari Barátpüspöki, amely az erdélyi püspök birtoka volt, ma már nehéz megállapítani. Nem szabad, azonban, megfedkezünk arról, hogy a korai időszakokban szerzetes és világi pap között jóval kisebb volt a távolság, mint később. Mi több, a világi papok is olyan papi közösségben közös szálláson éltek mint az egyes monostorok szerzetesei.

Más Szent-István-i püspökségekhez hasonlóan az erdélyi püspökség székhelye szintén egy ókori város – Apulum – romjain jött létre egy dombtetőn. A város hosszú ideig királyi várispánság székhelye volt, amelyet a király fokozatosan átengedett a püspökségnek.

Az erdélyi egyházmegye elsősorban Belső-Erdély nyugati részeit foglalta magába, majd a telepítés kiterjedésével, a várispánságok, illetve comitatusok kelet felé terjeszkedésével a világi szervezetet megkettőzte az egyházi. Sajátos erdélyi helyzet, hogy néhány középkori Erdélyen kívül elhelyezkedő terület is Erdélyhez tartozott a XVI. századig, mint pl. Kraszna, Szatmár, Ugocsa, s egy ideig Máramaros. Ennek a „külső” résznek a szervezeti megjelenítője a meszesi vikariátus. Ez a nagy kiterjedés nem csupán a későbbi irtások nyomán betelepített új területeknek köszönhető, hanem feltehetőleg vagy egy Erdélyt és a külső területeket is magában foglaló nagyobb politikai/közigazgatási egység része volt, amely ma már nem létezik, vagy egy olyan megyéé, amely más nagy Árpád-kori megyéhez hasonlóan a már említett és még másterületeket is magában foglalt. Ennek az egykori nagy területnek a püspökségek vonzáskörzetei, illetve az ezek székhelyén kialakult hiteles helye hatáskörébe tartozó területek felelnek meg.

Az első ismert erdélyi püspök Frank volt, akiről 1071, 1075, illetve 1081-ből maradtak fent adatok. Kése megjelenése egyáltalán nem azt jelenti, az alapítás óta ne lett volna más püspök. Mint tudjuk az Erdélyre vonatkozó gyér korai okleveles anyag dacára is bírunk olyan királyi adománylevelekkel, amelyek ebből a korból valók. Mivel ezek az oklevelek más püspökségeknek, de főleg kolostoroknak tett adományokat tartalmaznak, egyrészt bizonyítják a folyamatos erdélyi települést, a sóbányák megművelését és más gazdasági tevékenységek folytatását. Márpedig ha más egyházak számára „terem só”, ugyan miért ne jutna a az erdélyi

püspökségnek. Ebben a vonatkozásban a hivatkozás a különböző lovas-nomád népek támadásaira nem elfogadható érv, hiszen a Szent István legendából derül ki, hogy szent István álmának köszönhetően, sikerült az erdélyieket idejében értesíteni a veszedelemről, akik megvonták magukat a város falai között és így megszabadultak az ellenségtől.

Az erdélyi püspökség eredeti birtokai, melyeket az alapításkor kapott a királytól, pontosan nem ismertek, de ugyanúgy szét voltak szórva több megyében, mint más püspökségek esetében (Tasnád és Zilah a mai szilágy megyében, Barátpüspöki Bihar megyében, Harina és Bilak Doboka, Gyalu és Kolos Kolozs megyében).

A XII. században megjelenő káptalanok a püspöki székhely papságát fogat egybe, amely a püspök tanácsadó testülete volt. Tagjai hosszú ideig közösen étkeztek és együtt éltek. Eltartásukat a püspökség javai biztosították. Idővel különválnak a püspöktől, saját vagyont szereznek, illetve a régin osztoznak a püspökkel. A káptalan tagjai a kanonokok, illetve a középszintű egyházi közigazgatás vezetői, a főesperesek, akik a XI–XII. században tűnnek fel. Ez utóbbi két csoport képviselőiről az első adatok a XII. század végén tűnnek fel.

A plébániák, amelyek előbb az ispáni központokban tűnnek fel, majd számuk folyamatosan bővül a falusi plébániákkal a demográfiai, egybe gazdasági növekedés függvényében lassan mind jobban kitöltik Erdély térségét.

A fejlődés valamennyi szintjén, ha néha csekély időeltolódással, Erdélyben ugyanannak az egységes fejlődési folyamatnak vagyunk a tanúi, amely az egész Kárpát–medencét jellemzi, bizonyítva a Szent–Istváni egyházszervezet és annak feladatvállalásának időtálló voltát.